

Article Info	Araştırma Makalesi	
Title of Article	Türkiye’de Çevresel Etki Değerlendirmesi ve Stratejik Çevresel Değerlendirme Uygulamasının Genel Bir Değerlendirmesi	
Corresponding Author	Hakan YAŞ , Finance Banking and Insurance Department / Finance Programme hakanyas@trakya.edu.tr	
Submission Date Admission Date	06/02/2018 / 15/03/2018	
How to Cite	YAŞ, Hakan, (2018). Türkiye’de Çevresel Etki Değerlendirmesi ve Stratejik Çevresel Değerlendirme Uygulamasının Genel Bir Değerlendirmesi, Kent Akademisi, 11 (33), Issue 1, Link :	ORCID NO: 0000-0001-6686-1899

Türkiye’de Çevresel Etki Değerlendirmesi ve Stratejik Çevresel Değerlendirme Uygulamasının Genel Bir Değerlendirmesi

Hakan YAŞ¹

¹ (Asst.Prof.Dr.) Trakya University Havsa Vocational College

ABSTRACT:

Environmental impact assessment was formerly a part of cost – benefit analysis. Later, cost – benefit analysis has become a part of environmental impact assessment. Environmental impact assessment of which origin is USA is one of the implementation tool of both sustainable development and environmental politics. Environmental politics have been determined in the context of sustainable development with many meetings gathered by international organizations and hereby these meetings it has been stated that one of the implementation tool of those politics is environmental impact assessment.

Environmental impact assessment has been come into force late due to rapid development in Turkey. Bylaw on strategic environmental assessment, however, has been able to be adopted in 2017. Turkey, who is in the European Union membership process, also must comply with EU environmental impact and strategic environmental assessment legislation. In this context, directives of European Union legislation on environmental impact and strategic environmental assessment have been given along with the implementation in Turkey. In consequence of the research, we make out that Turkey has complied with European Union requirements on environmental impact and strategic environmental assessment.

KEYWORDS:

Environmental impact assessment, strategic environmental assessment, methods of environmental impact assessment, European Union legislation on environment

ÖZ:

Çevresel etki değerlendirme önceleri “fayda – maliyet analizinin” bir parçasıyken, daha sonra fayda maliyet analizi çevresel etki değerlendirmesinin bir parçası haline gelmiştir. Çıkış noktası Amerika Birleşik Devletleri olan çevresel etki değerlendirme sürdürülebilir kalkınmanın ve çevre politikalarının uygulama araçlarından biridir. Uluslararası örgütler nezdinde yapılan pek çok toplantılarla sürdürülebilir kalkınma bağlamında çevre politikaları belirlenmiş ve bunların uygulama araçlarından birinin de çevresel etki değerlendirme olduğu belirtilmiştir.

Çevresel etki değerlendirme hızlı kalkınma süreci nedeniyle Türkiye çevre mevzuatına geç girmiştir. Stratejik çevresel değerlendirmeye ilişkin yönetmelik ise ancak 2017 yılında yürürlüğe girebilmiştir. Avrupa Birliği üyelik

süreci içerisinde Türkiye, Avrupa Birliği çevresel etki ve stratejik çevresel değerlendirme mevzuatına da uyum göstermek durumundadır. Bu bağlamda bu çalışmada Türkiye’deki uygulamayla birlikte, Avrupa Birliği çevresel etki ve stratejik çevresel değerlendirme yönergelerine de yer verilmiştir. Yapılan incelemelerde Türkiye’nin Avrupa Birliği sürecinde, çevresel etki ve stratejik çevresel değerlendirme konusunda yeterli uyumu sağladığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çevresel etki değerlendirmesi, stratejik çevresel değerlendirme, çevresel etki değerlendirme yöntemleri, Avrupa Birliği çevre mevzuatı

Makale Başlığı

Türkiye’de Çevresel Etki Değerlendirmesi Ve Stratejik Çevresel Değerlendirme Uygulamasının Genel Bir Değerlendirmesi

GİRİŞ

Her ne kadar sürdürülebilirlik, 1987 tarihli Dünya Çevre Kalkınma Komisyonunca hazırlanan ve Brundtland Raporu olarak da bilinen “Ortak Geleceğimiz” adlı raporla tanınmış olsa da, sürdürülebilirlik alanında yapılan çalışmalar yirminci yüzyılın ortalarından itibaren, sanayileşmiş ülkelerin çevresel sorunlarına çözüm arayışları neticesinde ortaya çıkmış bir kavramdır. Çevresel sorunları ve bu sorunların etkilerini azaltma çabalarına da gelişmiş ülkeler öncülük etmiştir.

Dünyadaki en büyük ekonomiye sahip olan Amerika Birleşik Devletleri (ABD), çevre sorunlarının artmasını engellemek için pek çok girişime öncülük etmiştir. Bunlardan biri de 1969 yılında kabul edilen “Ulusal Çevre Politikası Kanunu (NEPA)” ile çevre literatürüne giren çevresel etki değerlendirmesidir (ÇED). ÇED sürdürülebilir kalkınmanın uygulama araçlarından biri olarak gelişimini proje bazlı faaliyetler bağlamında sürdürmektedir. Avrupa Birliği’nin (AB) geliştirdiği, çok daha yeni bir kavram olan stratejik çevresel değerlendirme (SÇD) ise politika, plan ve program gibi kararların çevre ve sağlık üzerindeki etkilerinin irdelendiği daha genel ve geniş kapsamlı bir süreçtir.

Bu çalışmada, sürdürülebilir kalkınmanın bir aracı olan ÇED ile SÇD’nin Türkiye’deki durumu AB çevre temel yasal metinleriyle karşılaştırılarak ortaya konmaya çalışılacaktır. Bu kapsamda öncelikle literatürdeki ÇED sürecine ve yöntemlerine yer verilecektir. Ardından Türkiye’deki ÇED ve SÇD ve ilgili yönetmelikleri ile AB ÇED ve SÇD yönergelerine değinilecektir. Çalışmanın son kısmında ise Türkiye’deki uygulama literatür ve AB yönergeleri çerçevesinde değerlendirilecektir. Çalışmada literatür ve mevzuat araştırması yöntemi kullanılmıştır.

1. ÇED Süreci

ÇED’in amacı, önerilen özgül kalkınma faaliyetleri hakkındaki tüm önemli karar aşamalarına çevresel sorunların sistematik olarak irdelenmesini etkili bir biçimde dâhil etmektir (UNEP, 1996). Bu sürdürülebilir kalkınmanın bir gereğidir. NEPA’nın uygulama alanında ise söz konusu etkilerin karar alıcı makamlara, halka ve hatta devlet üst yöneticilerine iletilmesi de ÇED’in amaçları arasında gösterilmiştir. Etkilerin belirtilen kişilere açıklanmasında amaç, sürekli bir çevresel irdeleme bilincini karar alma mekanizmaları içinde yapılandırmaktır (Jain, Urban, & Stacey, 1977, s. 20). ÇED sonuç itibarıyla bu amaçlara yönelik ve planlama kararının daha ilk aşamalarında devreye girmesi gereken bir süreç olmasından dolayı çeşitli aşamaları vardır. Bu aşamalar hazırlık çalışmaları ve projenin tanımlanması, eleme, kapsamaştırma veya kapsam belirleme, halk katılımı ve raporun hazırlanması olarak toplam beş tanedir.

1.1. Hazırlık çalışmaları ve projenin tanımlanması

Hangi projenin uygulanacağına karar verildikten sonra ÇED’e başvurulması etkili ve çevre duyarlı bir planlama için anlamsızdır. Dolayısıyla öneri proje fizibilite çalışanları ile ÇED çalışma kadrosu projenin henüz ilk aşamasından itibaren beraber hareket etmek zorundadır. ÇED yürütme planı, ÇED ve fizibilite çalışması kadroları arasında çevresel sorunlar hakkındaki bilgi alışverişini ve ihtiyaç duydukları yanıtları almak için sıkça koordinasyon toplantılarına yer verilmelidir (The World Bank, 1991, s. 8).

1.2. Eleme

Eleme (screening) aşaması ÇED çalışmasının, dolayısıyla ÇED raporunun hazırlanıp hazırlanmayacağına saptandığı aşamadır. Öneri proje hakkındaki ÇED çalışmasının geleceği bu aşamadan elde edilecek sonuca bağlıdır. Çoğu ülkede eleme kriterleri ÇED mevzuatlarında ayrıntılı olarak belirtilmiştir. Hangi tip projelerin ÇED'e tâbi olup hangilerinin olmadığı genelde proje türlerinin tek tek sayılması yoluyla gerçekleştirilmektedir. Dolayısıyla listede yer almayan projeler ÇED süreci ve ÇED raporuna tâbi olmazken, bir öneri projenin listede belirtilen genel türdeki projelerin en azından her hangi birisinin kapsamına giriyor olması o projeyi ÇED'e tâbi kılacaktır.

Her ne türde olursa olsun, ÇED çalışmaları açısından göz önünde bulundurulması gereken husus öneri proje veya faaliyetin çevresel etkilerinin önemliliğidir; öyle ki, önemli addedilmeyen etkilere sahip herhangi bir proje için ÇED yapılması boşa sarf edilmiş çabalar olacaktır (Marriott, 1997, s. 10). Ancak, yine de hangi proje veya faaliyetlerin ÇED'e tâbi olacağına ilişkin evrensel bir kural yoktur (Bekhechi and Mercier, 2002, s.15). Birkaç ülkede ÇED mevzuatı, önemli etkilere sahip olabilecek tüm projeler için ÇED çalışması yapmayı genel bir zorunluluk olarak vurgulamaktadır. Bununla birlikte hangi projenin ÇED'e tâbi olması gerektiğini karar vermeye yardımcı yararlı bir araç olarak bir ön ÇED çalışması da yapılmaktadır. Ön ÇED çalışması ne kadar ayrıntılı olursa, ÇED'in gerekli olduğu sonucuna varıldıktan sonra yapılacak çalışmanın maliyeti ve zamanından önemli şekilde tasarruf edilmiş olur. Kanada, Nijerya, Türkiye ve daha pek çok ülkenin ÇED mevzuatlarında Ön ÇED (initial environmental assessment) kurumu mevcuttur.

1.3. Kapsamlaştırma

ÇED'e tabi olan projeler için ilgili kurumlara sunulmak üzere hazırlanan çevresel bilgiler içerisinde yer verilmesi gereken konuların kapsam ve genişliğini saptamaya yarayan bir süreç (EC, 2001, s.8) olarak tanımlanabilecek kapsamlaştırma veya kapsam belirleme (scoping) aşamasında projenin, tüm alternatifleriyle, çevresel etkilerinin belirlenmesi ve bunların analizi önem kazanmaktadır.

ÇED çalışmalarında mevcut çevresel şartlar belirlendikten sonra, yapılacak olan faaliyetin çevre üzerindeki fiziksel, kimyasal ve biyolojik etkileri belirlenmeli ve sonuçta bu etkilerin maddi ve manevi değerleri hesaplanmalıdır (Curi, 1985). Etki, öneri proje ihtiyaçlarını karşılayan çalışmalar altındaki alternatiflere ilişkin beşeri faaliyetlere dayandırılan, fiziksel-kimyasal, biyolojik, kültürel ve/veya sosyoekonomik çevresel sistemdeki herhangi bir değişimdir (Canter, 1977, s. 173). ÇED yöntemleri bu etkilerin öngörülmesi ve değerlendirilmesi için düzenli bir yaklaşım sağlamaktadır. Üstelik bu yöntemler, karar alıcılar ve halkın yorumlamaları için bir görsel biçimler çeşidi içinde sunulan bilgilere yardımcı olan araçlardır.

ÇED süreci içindeki çeşitli faaliyetleri gerçekleştirmeye yardımcı olacak pek çok yöntemler geliştirilmiştir. Bir ÇED çalışması içinde birden çok benzer tekniklerin kullanılması da olasıdır. Bunların tümü, birlikte, özel bir çalışmada kullanılacak ÇED yöntemlerinin düzenleyici ilkelerine uygun olarak sonradan toplanan, düzenlenen ve sunulan verileri sağlarlar (Biswas & Geping, 1987, s. 9). Zaten, bütün proje tiplerine ve her çevre koşuluna uygun düşecek tek bir ÇED yöntemi de bulunmamaktadır (Salihoğlu, 1991, s. 67).

Yöntemler sadece ÇED çalışmasının etkilerin kapsamının belirlendiği ve analiz edildiği kapsamlaştırma aşamasına özel olarak geliştirilen yöntemler değildir; etkilenen çevrenin tarif edilmesinde, öneri faaliyetin alternatiflerinin değerlendirilmesi temelinde seçiminde ve çalışmanın özeti ve bildiriminde de bu yöntemler kullanılmaktadır.

Pek çok çeşidi olan etki analizi yöntemlerinden ÇED çalışmalarında en çok kullanılanları şunlardır (Erickson, 1994, s. 36):

1. Kontrol Listeleri Yöntemi
2. Matrisler
3. Ağ Yöntemleri
4. Örtmeler Yöntemi

1.3.1. Kontrol Listeleri Yöntemi

Kontrol listeleri yöntemi, herhangi bir faaliyetin neden olabileceği birincil ve ikincil etkileri içeren listeler hazırlamaktan ibarettir (Curi, 1985). Bu yöntemler çevresel etkenlerin listelenmesinden her etken hakkındaki her alternatifin etkileri için ölçekleme tekniklerinin uygulanması ve etkenler için önem ağırlıklarını ihtiva eden yüksek derecedeki yapısal yaklaşımlara kadar sıralanmaktadır (Canter, 1996, s. 86). Başka bir deyişle olası etkiler için araştırılacak çevresel parametreleri tek tek kaleme almaktadırlar (Erickson, 1994, s. 36).

Kontrol listeleri sunacakları bilgilere göre aşağıdaki belirtildiği gibi sınıflandırılabilirler (Curi, 1985).

- Basit Kontrol Listeleri

Basit kontrol listeleri NEPA'ya geçişi izleyen ilk yıllarda geniş çapta kullanılmıştır (Canter, 1996, s. 87) (Curi, 1985). Çevresel etkenlerin sadece bir listesini içeren bu tür listelerin kullanımı çok kolaydır (Biswas & Geping, 1987, s. 9). Genellikle etkilerin etkenler üzerinde nasıl değerlendirilmesi gerektiği, kullanılacak önleyici tekniğin tipi ve gerekli veri tipi hakkında herhangi bir yol göstermezler.

- Tarif Edici Kontrol Listeleri

Basit listelerden farklı olarak tarif edici kontrol listeleri değerlendirme hakkında kılavuzluk yapar (Biswas & Geping, 1987, s. 9). Bu yöntemde herhangi bir faaliyetten kaynaklanabilecek etkileri sistematik bir şekilde değerlendirmeyi sağlayacak çevresel etkenler sıralanmaktadır (Curi, 1985). ÇED çalışmalarında yaygın olarak faydalanılan bu yöntem genellikle, su kaynakları, ulaşım ve arazi gelişim projeleri için kullanılmaktadır (Canter, 1996, s. 87). Bununla birlikte her proje tipi için de çeşitli listeler geliştirilmiştir. Hem tarif edici kontrol listelerinin hem de basit kontrol listelerinin tutarlılığı bu listeleri hazırlayanların bilgi düzeyi ve deneyimleri ile sınırlıdır (Uslu, 1996, s. 175).

- Derecelendirmeli Kontrol Listeleri

Çevresel etkilerin önem derecelerinin alfabetik veya nümerik karakterlerle gösterildiği derecelendirmeli kontrol listeleri özellikle alternatiflerin karşılaştırılmalı değerlendirmeleri için yardımcı olurlar (Salihoglu, 1991, s. 54). Buna göre, çevresel etkilerin önem dereceleri '++', '+', '0', '-', '- -', 'A+'dan 'C-'ye ve '-5'ten '+5'e kadar çeşitli karakterlerle ifade edilirler. Bu bağlamda pozitif karakterler olumlu etkileri negatif karakterler ise ters/olumsuz etkileri göstermektedir (Uslu, 1996, s. 175) (Curi, 1985).

Kontrol listelerinin, etkileri farklı biçimlerde sunan diğer türleri de mevcuttur. Hazırlanması ve kullanımı basit olduğu için kolay yorumlanabilecek yapıya sahip bu listelerin bazı eksik ve olumsuz yanları da vardır. Örneğin basit kontrol listeleri sadece listelerde yer alan etkenleri irdelediklerinden katı/değişmez olma eğilimindedirler. Ayrıca tüm listelerin paylaştığı bir sakınca sadece çevreye değinneleridir. Etki görüngülerinin sadece bir tarafına önem verilmektedir. Hâlbuki bir çevre bileşeni üzerindeki etkiye bir proje ile ilişkisi olan bir özellik veya faaliyetin neden olması gerekmektedir. Kontrol listeleri, bir veya daha fazla gelişim faaliyetleri tarafından etkilenebilen bir çevresel özellik hakkında herhangi bir bilgi veya yönlendirme vermezler (Biswas & Geping, 1987, s. 21).

1.3.2. Matrisler

Matris yöntemi özünde, muhtemel olarak etkilenecek çevre bileşenlerinin bir kontrol listesi ile proje faaliyetlerinin kontrol listesinden oluşur (Jain, Urban, & Stacey, 1977, s. 72). Matris yöntemlerine de projelerin tiplerine göre değişik uygulamalarla rastlanmakla birlikte genel içerik olarak bu yöntemler kendine özgü proje faaliyetleri ve etkileri arasındaki sebep – etki ilişkileri arasında bağlantı kurmaktadır (Erickson, 1994, s. 36). İlk ÇED yöntemlerinden biri olan matrislerin en önemli özelliklerinden biri, faaliyetlerin çevre üzerinde yaratacağı doğrudan etkiler ile birlikte ikincil ve üçüncül etkileri de görme imkânı sunmasıdır (Canter, 1996, s. 59-69).

Matris yöntemlerinde bir ekseninde proje faaliyetleri diğer ekseninde ise çevresel etkenler sıralanmakta ve herhangi bir faaliyetin çevresel bir bileşeni etkilemesi iki eksenin kesiştiği noktaya bir işaret konmasıyla gösterilmektedir (Curi, 1985).

ÇED uygulamalarında en yaygın kullanılan matrislerden biri Leopold tarafından geliştirilen ve kendi adını taşıyan matristir. Bu yöntemde düşey ekseninde 100 adet proje faaliyeti ve yatay ekseninde yaklaşık 90 adet çevresel parametre tanımlanmaktadır (Canter, 1996, s. 59) (Uslu, 1996, s. 184).

Bir çevresel etki beklendiğinde uygun etkileşim kutucuğu işaretlenir. Leopold matrisinin diğer önemli özelliği ise etkinin büyüklüğü ve önemini sayısal olarak ifade edebilme özelliğidir. Proje faaliyeti ve çevresel parametrenin kesiştiği kutucuk gibi ikiye ayrılır. Üst kısma etkinin büyüklüğü ve alt kısma ise etkinin önemini vurgulayacak 1'den 10'a kadar sayılar yazılarak değerlendirme yapılır.

Matris yöntemlerinden biri de Kanada Federal Çevre Değerlendirme Bürosu tarafından geliştirilen matris tipidir. Bu matris çevresel parametrelerin birbirine etkilerini belirlemeyi ve dolayısıyla ikinci ve daha yüksek dereceli dolaylı etkilerin saptanmasını amaçlamaktadır (Curi, 1985). Her iki eksende de çevre bileşenleri karşılıklı yazılmıştır. Bu bileşenlerden herhangi ikisinin birbirine bağımlı olması durumunda, kesiştikleri noktaya "1", aksi takdirde "0" yazılmaktadır. Bu şekilde oluşturulan ve doğrudan/birincil etkileri gösteren matrisin karesi ikincil etkileri, küpü ise üçüncül etkileri göstermektedir (Uslu, 1996, s. 186).

Environment Canada tarafından geliştirilen bu matris tipi etkilerin kapsam ve şiddetini belirlemede yetersiz kalmaktadır. Ayrıca ikincil ve daha fazla derecedeki etkileri gösterebilme imkânlarına rağmen oldukça zaman alıcı bir işittir. Tüm matris yöntemlerinde kesişme noktalarının işaretlenmesi nedeniyle sübjektif değerlendirmelere açık olması, ikincil ve üçüncül etkileri tam anlamıyla gösterememesi ve her defasında tek bir proje alternatifini değerlendirilerek alternatifler arasında kıyaslama yapılamaması bu yöntemlerin eksik yanlarını oluşturmaktadır (Uslu, 1996, s. 188) (Salihoglu, 1991, s. 60) (Özer, Arapkirlioglu, & Erol, 1996, s. 55).

1.3.3. Ağ Yöntemleri

Ağ yöntemi bir ön etkiden doğabilecek ikincil, üçüncül ve daha yüksek derecedeki etkileri açıkça irdelemek üzere geliştirilmiş bir yöntemdir (Biswas & Geping, 1987, s. 24). Etkilere neden olması beklenen faaliyetler ile çevre bileşenleri arasındaki ilişki ağları diyagramlar çizilerek belirlenmektedir.

Adı genellikle ağ yöntemleri ile birlikte anılan "sistem diyagramları" birbirine çok benzemekle birlikte ayrıldıkları nokta sistem diyagramlarında faaliyet – çevre – etki ilişkisinde ekolojik sistemdeki enerji akışının esas alınması ve dış etkenlerden olan bu faaliyetlerin bu enerji akışına etkilerinin irdelenmesidir (Özer, Arapkirlioglu, & Erol, 1996, s. 53).

Ağ yöntemlerinin bir proje faaliyetinden kaynaklanan dolaylı etkileri kolayca anlaşılabilir şekilde gösterebilmesi nedeniyle kullanımı kolaydır. Bu yönüyle kontrol listelerinden ve matrislerden öndedir ancak özel bir etkinin diğerinden daha önemli olup olmadığına karar verebilmek için herhangi bir kıstas sunmaması bu yöntem türlerinin eksik yanını oluşturmaktadır (Biswas & Geping, 1987, s. 47).

1.3.4. Örtmeler Yöntemi

Örtmeler yönteminin fiziksel planlamalar ve şehir planlamaları da dâhil olmak üzere pek çok planlama faaliyetlerine dayanan bir tarihi vardır. Bu yöntemde şeffaf bir kaplama kâğıdı çevresel değerlendirmede irdelenecek alanın sınırlarını ve projenin konumunu gösteren bir harita gibi düzenlenir. Değerlendirilecek her diğer özellik için de ayrı şeffaf kaplama kâğıdı düzenlenir. Bu kağıtlarda incelenen bölgenin topoğrafya, ekolojik, hidrolojik, tarımsal, endüstriyel ve estetik özellikleri gösterilmektedir (Biswas & Geping, 1987, s. 22) (Uslu, 1996, s. 170).

Bu yöntem ile coğrafi alan üzerinde etkinin uzamsal genişlik ve yoğunluğu, farklı arazi kullanımları ve tasarımları, öneri faaliyetin farklı mekân sınırları ve alternatif yerleşimlerin tanımlanmasını bir arada görebilmek mümkündür. Önceleri elle hazırlanan haritalar bilgisayar kullanımının artmasıyla dijital ortamda hazırlanmaya başlanmıştır. Böylece genelde on ikiden fazla haritanın üst üste konması fiziksel olarak mümkün olmazken sayısal ortamda sınırsız sayıda gerçekleştirilebilmektedir (Uslu, 1996, s. 171).

Kavramsal açıdan basit, görsel açıdan kusursuz ve yüksek derecede esnek olan ve net bir sunum sağlayıp etkilerin coğrafi konumunu öngörmek gibi üstünlüklere sahip olan örtmeler yönteminin parametrelerin ağırlığını yeterince sunmamasından başka önemli bir eksikliği bulunmamaktadır (Biswas & Geping, 1987, s. 24).

Öneri faaliyetin muhtemel çevresel etkilerinin detaylı bir listesi hazırlandıktan sonra bunların içinde hangilerinin birinci derecede önem taşıdıklarının ve ÇED çalışmasında ayrıntılı olarak incelenmeleri gerektiğinin belirlenmesi gerekir (Uslu, 1996, s. 37). İrdelenmekte olan proje için önemli olmayan olası etkiler de belirlenir. Çok da önemli olmayan etkilerin belirlenmesi ana hususları belirlemek kadar değerlidir; çünkü bu, çalışmalarını ilgili konulara odaklar (Marriott, 1997, s. 42).

ÇED literatüründe etkilerin belirlenmesi belli başlı sınıflamalara ayrılmıştır. Genellikle çevre bileşenleri temelinde yapılan çevresel irdelemeler su çevresi, hava çevresi, gürültü çevresi, toprak çevresi, biyolojik çevre, kültürel çevre ve sosyoekonomik çevrenin üzerindeki etkilerin irdelenmesi konularına ayrılmıştır. Bu irdelemelerin gerçekleştirilebilmesi için de farklı bilim dallarındaki uzmanlara ihtiyaç vardır. Bu sınıflamaların içinde belki de en karışık olanı sosyoekonomik çevre üzerindeki etkilerin irdelenmesidir. Sosyoekonomik çevre içine sosyoloji, kamu yönetimi, antropoloji, ekonomi, maliye ve benzeri bilim dalları dâhil olmaktadır.

Çevresel etkilerin irdelenmesi aşamasında önemli bir husus, söz konusu çevre bileşeni hakkında ayrıntılı bir bilgiye önceden sahip olmaktır. ÇED çalışmasının öncelikli aşamalarından biri olan çevresel hâlihazır durumun belirlenmesi veya çevresel envanterin oluşturulmasıyla öneri faaliyete konu olacak çevre hakkında çeşitli bilgiler elde edilir. Sadece çevresel verileri toplamak bir mevcut durumun belirlenmesinden öteye gidemeyecektir (Uslu, 1996, s. 46).

Ölçüm ve gözlem teknikleri ile belirli bir dönem içinde elde edilecek bilgileri ortaya koymak kadar bu bilgilerin yorumlanması da önemlidir. Doğru yorumlanacak bilgiler çevre üzerindeki olası etkilerin irdelenmesinin de sağlıklı bir şekilde yapılmasına uygun ortam oluşturacaktır. Bunun sağlanabilmesi için ölçüm programları dikkatli ve geniş kapsamlı bir biçimde hazırlanmalıdır (Uslu, 1996, s. 42). Ancak salt statik çevresel raporlama etkilerin büyüklüğünü ve kapsamını saptamada yeterli olamamaktadır.

Her öneri faaliyet için ayrı ayrı uygulanan kapsamlılaşmaya proje sahibi ve/veya proje sahibi adına ÇED raporu hazırlayacak kuruluşun dışında söz konusu projeden etkilenecekler veya etkilenecekler adına temsil yetkisine sahip olanlar da katılırlar (Özer, Arapkirlioğlu, & Erol, 1996, s. 39). Projeden etkilenecek olanlar o yörede yaşayanlar olacaktır. Bu nedenle proje sahibi, etkilenecek kişilerin de dinlenmesine ve görüşlerinin alınmasına fırsat vermelidir. “Halk katılımı” olarak adlandırılan bu olgu sadece kapsamlılaşma aşamasında değil, aslında ÇED çalışmasının tüm aşamalarında etkin kılınmaktadır.

1.4. Halk katılımı

Çevre, herkesin, üzerinde bir şekilde tasarrufta bulunduğu ve bu tasarruftan doğan etkileşimlerin önem kazandığı bir ortamdır. Bu nedenle ideal olan, çevre üzerinde bir etki yaratabilecek faaliyetten herkesin haberdar olması ve bu faaliyet hakkındaki her türlü görüşlerini dile getirebilmeleridir. Ancak bu sorunsalın sınırlarını çizebilmek de ayrı bir sorun oluşturmaktadır.

Bir projenin etkileyeceği herhangi bir topluluğun “bilme hakkına” saygı duyulması gerektiği gibi projenin hedefleri de öncelikle açıkça ifade edilmelidir (The World Bank, 1991, s. 208). Bu doğrultuda katılım toplantılarında yer alacak bireylerin belirlenmesi de önemlidir. Bir ÇED çalışması kapsamında yapılacak halk katılımı toplantılarında yer alacak bireyler dört grupta toplanabilir (Canter, 1977, s. 223):

1. Projenin doğrudan etkilediği ve proje çevresinde yaşayan bireyler.
2. Çevre korumacılar, gelişmenin mümkün olduğu kadar verimli olarak çevrenin gerekleriyle bütünleştirildiğini garanti etmek isteyenlere kadar sıralanan ekolojistler.
3. Öneri faaliyetin başlayışından yarar sağlayacak olan iş ve ticari geliştiriciler.
4. Yüksek kalitede bir yaşam standardına sahip ve kirli olmayan hava ve su veya el değmemiş veya manzaralı alanları korumak amacıyla bu standarttan feragat etmek istemeyen genel halkın bir kısmı.

Dünya Bankası Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönergesi’nde Banka’nın, proje sahibinden, etkilenecek gruplar ve yerel sivil toplum kuruluşlarının görüşlerinin proje tasarımı ve yürütülmesi ve özellikle ÇED’in hazırlığında tam olarak hesaba katılmasının beklendiği ifade edilmektedir. Ayrıca Banka, etkilenen kişilerin görüşlerinin hesaba katılmasındaki amacın proje yaşama kabiliyetinin değerini artırmak olduğunu belirtmektedir (The World Bank, 1991, s. 191).

ÇED sürecinin her aşamasında, kapsamlılaşma aşamasından daha geç olmamak üzere, öneri faaliyetten etkilenecek bireylerin ve diğer kuruluşların görüşlerine başvurulmalı ve önem verilmelidir (The World Bank, 1991, s. 193). ÇED raporunun hazırlanıp sunulmasının ardından yapılan inceleme ve değerlendirmelerde de katılım gerçekleştirilebilir.

Katılım yöntem ve teknikleri öneri faaliyetin bağlı olduğu çevre mevzuatına göre değişik şekillerde olabilir. Bu yöntem ve teknikler teknolojinin getirdiği olanaklara göre de değişiklik arz edebilir. Katılım sürecinde kullanılan bu yöntem ve tekniklerden bir kısmı şunlardır (Özer, Arapkirlioglu, & Erol, 1996, s. 41) (Canter, 1996, s. 607-608):

1. Açık oturumlar: Resmî ve epey yüksek derecede yapıldırlar.
2. Halk toplantıları: Açık oturumlara göre daha az resmi olup tutanak gerektirmezler.
3. Gayrı resmi, küçük grup toplantıları: Küçük ölçekli halk toplantıları işlevine sahip olup daha samimi temaslar kurulur.
4. Bilgilendirme ve eşgüdüm seminerleri: Halkı doğrudan bilgilendirmekten ziyade özel çıkar gruplarını ve halkı temsil eden gruplara yöneliktir.
5. Diğer kurum veya grupların forumları: Vatandaşlık grubu toplantıları ve organizasyon toplantıları vb
6. Yerel planlama ziyaretleri: İşbirliği içinde olan kurumlar, bilgili halk çıkar grupları ve bireylerle anlayış ve eşgüdümüne yöneltilmiş ziyaretlerdir.
7. Alan gezileri ve proje konum ziyaretleri: Mesleki olmayan ziyaretler olup halk gruplarını, yerel memurları ve medyayı bilgilendirmek üzere yapılır.
8. Kamusal gösterimler ve model uygulamaları: Uygun koşullar altında gösterim ve uygulamalar bir projenin gözden geçirimini, alternatiflerin hızlı bir değerlendirmesini ve projenin etkilerinin belirtilmesini sağlamaktadır.
9. Çalıştaylar: Değişik tipteki broşürler, planlama ziyaretleri ve ilgili taraflar ile doğrudan temasın uygun dağıtımını içermektedir.
10. Özel komiteler: Temsil yeteneğine sahip halk yapıları olarak komiteler, vatandaşlık komiteleri, geçici komiteler ve özgül projeler için tavsiye komiteleri ÇED çalışmaları için yararlı bir amaca hizmet ederler.

Halk katılımı, önemlilik sorunlarının saptanmasında, yerel bilginin elde edilmesinde ve alternatiflerin belirlenmesine yardımcı olmada önemli rollere sahiptir (Clark, 1984, s. 6). Bu nedenle, halk katılımı sürecinden beklenen pek çok işlev vardır. Proje sahibi veya ÇED çalışmasını yürüten ÇED bürosu halkın veya sivil toplum kuruluşlarının hangi hususlarda etkilenebileceklerini düşündüklerini bilmek ister. Eş zamanlı olarak, proje hakkında elinde bulunan bilgileri de halkla paylaşmak durumundadır. Her iki tarafın mütalaası esnasında ortaya çıkacak olası ihtilaflar da yine bu katılım süreci içinde çözülmeye çalışılır. Doğacak ihtilafların tümünün her iki tarafı da memnun edecek düzeyde çözümü elbette mümkün olamamaktadır. Ancak tarafların karşılıklı iyi niyetlerinin beyanı en azından bir güven ortamı yaratmaya zemin hazırlayabilir. Bu da, hazırlanacak ÇED raporunun, karar mekanizmalarında olumlu yönde değerlendirilmesine uygun ortam oluşturabilir.

Katılım toplantıları veya diğer yöntemler projeden etkilenecek çevrelerin etkilene düzeyini saptamanın yanında proje hakkındaki yoğun bilgilendirme çabalarına da sahne olmaktadır. Her halk grubu içinde farklı düzeylerde çıkar gruplarının varlığı katılımın erkini olumsuz etkileyebilmektedir. Doğası gereği yeni bir projeden memnunluk duyan ve rahatsız olan çevreler ortaya çıkacaktır. Bu nedenlerle, halk katılımı toplantılarında bu olumsuzluğu giderecek veya en aza indirecek önemli detaylar şunlardır (Marriott, 1997, s. 44-48):

- Önemsiz konuların önemi yükseltilmemeli ve büyük bir konu haline dönüştürülmemelidir. Böylece çok sayıda toplantıya gerek kalmayacaktır.
- Çevresel çalışmaların ön sonuçlarına ulaşılabilir olunmalıdır.
- Proje alternatifleri listeleri incelenmelidir.
- Taslak ÇED raporu halk görüşü için ulaşılabilir hale getirilmelidir.
- İrdelenen alternatifler listesi küçültülmelidir.

ÇED sürecinin hemen her aşamasında gerçekleştirilmesi beklenen ancak özellikle kapsamaştırma aşamasında daha fazla ağırlık verilen halk katılımının üstün ve eksik yönleri vardır. Çevresel değerlendirme sürecinde projeden etkilenenlerin görüşlerini sunmalarına fırsat verilmesi katılımdan beklenen faydaları çoğaltacaktır. Hatta katılım, dış vurulmamış duyguların bir tartışma alanı imkânı sağlayarak bir güvenlik supabı olarak hizmet edebilir. Pek çok yeni bakış açısı ortaya konabileceği için halk katılımı bir sorunlar karmaşası olasılığını da barındırır. Bunun yanında hatalı veya yanlış bilgilendirme ve kışkırtma katılım sürecini uzatabilir. Katılım sürecinin, dolayısıyla proje değerlendirme sürecinin uzaması vatandaşların ilgisinin kaybolması eğilimini taşımaktadır. Ancak, usulüne uygun planlanmış halk katılımı, bu katılımın olumsuz sonuçlarını engeller (Canter, 1977, s. 221).

1.5. Raporun hazırlanması

Çevresel etkilerin, hazırlanan proje alternatifleri bağlamında ayrı ayrı değerlendirilmesinin ve bunlar hakkındaki görüşlerin kamusal katılım aracılığıyla elde edilmesinin ardından ÇED raporunun yazımına geçilir. ÇED raporu, değerlendirme sonuçlarının, proje, plan veya politikaya ilişkin irdelenen yararlı veya ters etkilerin tartışıldığı bir belge olarak sunulan ve eninde sonunda karar alıcıların, hakkında tercih yapacağı bilgilerin bir bileşenidir (Clark, 1984, s.6). ÇED raporunun hazırlanmasında önemli ve ulaşılmaması gereken sonuç çevresel irdelemeleri karar alma mekanizmaları içinde yapılandırmaktır (Jain, Urban and Stacey, 1977, s.20). Bu doğrultuda, ÇED raporuna nihai şekil verilmeden önce taslak (draft) ÇED adı verilen bir ön rapor hazırlanır. Taslak ÇED raporu görüş ve yorum almak üzere federal makamlara, eyalet ve yerel kurumlara ve kamu ve özel çıkar gruplarına sirküle edilir (Canter, 1996, s.28).

Taslak raporu inceleyen kişi ve kurumlar rapor, dolayısıyla proje hakkındaki görüşlerini, eksik veya yanlış gördükleri hususları belirtirler. Bu durumda raporun tekrar yazılması gerekmektedir. Proje sahibinin, taslak raporun eksikliklerini görüşler doğrultusunda tamamlayıp yanlışlıklarını düzelterek sunduğu rapora “revize ÇED raporu” adı verilir (Özer, 1996, s.47).

Revize ÇED raporunda görülen eksikler üzerine ve üzerinde uzlaşa sağlanıncaya dek süreç baştan başlar. Eğer hazırlanan ilk taslak raporda herhangi bir eksiklik veya yanlışlık görülmezse veya revize rapor kabul görürse “nihai ÇED raporu”nun yazımına geçilir. Nihai ÇED raporu, tercih edilen alternatifin seçimini belgelemekte olup değişikliklerle birlikte sunulan taslak veya revize ÇED raporundan ibarettir. Raporunda belirtilen alternatifler, öneri projenin çevreye yapacağı ters etkilerin bir kısmının veya tamamının nasıl azaltılacağını veya hafifletileceğinin ifade edildiği alternatiflerdir (Bekhechi & Mercier, 2002). Daha küçük değişikliklerin gerektiği bazı durumlarda gerekli belgeler veya herhangi değişiklikler, nihai ÇED’in kısaltılmış bir formu olarak taslak ÇED’e eklenir. Bununla birlikte, genelde taslak ÇED nihai ÇED olmak üzere revize edilir (Marriott, 1997, s.35).

Artık, projenin uygulanmasında ÇED raporu bağlamında kalınıp kalınmadığının izlenmesi gerekmektedir. Proje akışı çerçevesinde yapılan işlemlerdeki olası sapmalar kontrol edilerek ÇED raporunda yüklenen hususlara uyumlu duruma getirilmeye çalışılır. Genellikle merkezi yönetim veya diğer yetkili makamlar tarafından gerçekleştirilen izleme ve kontrol, başka kurum veya ilgililerin yardımıyla da yapılabilir. ÇED olumlu veya ÇED gerekli değildir kararına sahip olması, proje sahibini, izleme ve kontrol sürecinden muaf etmemektedir. Özellikle bu kararlardan sonra ilgili projede yapılacak değişikliklerde yetkili makamlar bilgilendirilmek zorundadır.

2. Stratejik Çevresel Değerlendirme

ÇED ile SÇD birbirine benzerlik gösteren iki araçtır. ÇED’ler münferit projeler için hazırlanırken, SÇD’ler alansal ve sektörel plan ve programlar için hazırlanmaktadır (Ortolano, 2008). SÇD’ler politika, strateji, plan ve program gibi daha üst düzey kararların çevre üzerindeki etkilerinin değerlendirilmesi iken ÇED’ler münferit düzeydeki projelerin değerlendirilmesi sürecidir. SÇD genel bir tanımlamayla planların, programların veya politikaların çevre üzerindeki muhtemel olumsuz etkilerinin değerlendirilerek, bu etkilerin en aza indirgenmesi süreci olarak özetlenebilir (Çevresel Etki Değerlendirmesi, İzin ve Denetim Genel Müdürlüğü, 2013, s. 142). AB’nin 2001/42/EC sayılı Belirli Plan ve Programların Çevre üzerindeki etkilerinin Değerlendirilmesi başlıklı Yönergesi (The European Parliament and The Council of The European Union, 2001) ise strateji kavramını kullanmadan bir tanımlama yapmıştır. “...çevreye olası önemli etkileri bulunan belirli plan ve programların hazırlanması ve kabul edilmesinde çevresel etmenlerin bütünleştirilmesinde kullanılan önemli bir araç” şeklinde yaptığı tanımlama literatürde SÇD tanımlaması olarak kabul edilmektedir.

SÇD sürecinde de eleme, kapsam belirleme ve raporlama aşamaları bulunmaktadır. Yine bu aşamalara halk katılımını da eklemek mümkündür. Yapılacak işlemler ve uygulamalar açısından ÇED sürecinden tek farklılığı makro kararlar için uygulanan bir süreç olması nedeniyle, SÇD'nin bu aşamalarına ÇED sürecinde yer verildiğinden ayrıca değinilmeyecektir.

3. Türkiye’de ÇED ve SÇD

Çevresel sorunların hızlı kalkınma süreciyle büyüdüğü Türkiye’de çevre mevzuatı çeşitli düzenlemeler içermektedir. Pek çok kirlilik yönetmeliği, tebliğ ve genelgelerle giderilmeye çalışılan çevre sorunları genellikle Beş Yıllık Kalkınma Planları çerçevesinde uygulamaya konan ulusal çevre politikalarıyla da yönetilmektedir. Bir çevre politikası aracı olan ÇED’e Türkiye’de uzun zaman yeterli önem verilmemiş ve toplum bu konuda yeterince bilinçlenmemiştir. ÇED’in ve SÇD’nin gelişimi hem siyasi hem de toplumsal nedenlerle Türkiye’de çok ağır kalmıştır.

ÇED ve SÇD uygulamaları, Türkiye Cumhuriyeti çevre mevzuatına 1983 tarihli ve 2872 sayılı Çevre Kanunu ile girmiştir. Kanunun 10’uncu maddesine, “(g)erçekleştirmeyi planladıkları faaliyetleri sonucu çevre sorunlarına yol açabilecek kurum kuruluş ve işletmeler bir "Çevresel Etki Değerlendirme Raporu" hazırlarlar. Bu raporda çevreye yapılabilecek tüm etkiler göz önünde bulundurularak çevre kirlenmesine sebep olabilecek atık ve artıkların ne şekilde zararsız hale getirilebileceği ve bu hususta alınacak önlemler belirtilir. "Çevresel Etki Değerlendirme Raporu"nun hangi tip projelerde isteneceği, ihtiva edeceği hususlar ve hangi makamca onaylanacağına dair esaslar yönetmelikle belirlenir.” Çevre Kanununun 2’inci maddesi ise SÇD’yi açıklamış; ancak, SÇD’ye tâbi plan ve programlar ve SÇD’ye ilişkin yöntem ve esasların belirleneceği yönetmelik 2017 yılında çıkarılmıştır.

Kanunun 10’uncu maddesine dayanarak toplamda altı kez yeni yönetmelik yayımlanmış, pek çok kez de yürürlüğe konan yönetmelikler değişikliğe tabi tutulmuştur. 07 Şubat 1993, 23 Haziran 1997, 6 Haziran 2002, 16 Aralık 2003, 3 Ekim 2013 ve 25 Kasım 2014 tarihlerinde yeni Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliği çıkarılmıştır. 8 Nisan 2017 tarihinde ise mevzuata Stratejik Çevresel Değerlendirme Yönetmeliği eklenmiştir.

3 Ekim 2013 tarihli ÇED Yönetmeliği ÇED sürecinin çevrimiçi ortamda gerçekleştirilmesini sağlayan çevrimiçi ÇED süreci yönetim sistemini getirmiştir. 2017 yılındaki değişiklikle e-ÇED adını alan bu yöntemle ÇED sürecine ilişkin tüm iş ve işlemler Bakanlık tarafından oluşturulan internet sayfası üzerinden gerçekleştirilmeye başlanmıştır.

18 Aralık 2009 tarihli Resmi Gazetede yayımlanan Yeterlik Belgesi Tebliği ise, ÇED Raporunu hazırlayacak kurum ve kuruluşlarda aranacak koşullar ve Yeterlik Belgesini verecek Komisyon hakkındaki düzenlemeleri içermektedir.

3.1. 25 Kasım 2014 Tarihli ÇED Yönetmeliği

Bir projenin ÇED’e tâbi olup olmadığının belirlenmesi için öncelikle Yönetmeliğin 1 sayılı ekindeki liste içerisinde yer alıp almadığı saptanmalıdır. Bu listedeki projeler doğrudan ÇED sürecine tâbi kılınmıştır. Ek 2 listesinde yer alan projeler içinse literatürde eleme yöntemi olarak geçen seçme ve eleme kıstasları geçerlidir. Seçme ve eleme kıstasları uygulama yönteminde ilgili proje için ÇED’in gerekli olup olmadığına Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (Bakanlık) tarafından veya taşra teşkilâtının yetkilendirmesi durumunda Valilikçe karar verilir. Bu nedenle, “ÇED Gereklidir” veya “ÇED Gerekli Değildir” kararları, seçme ve eleme kıstaslarına tâbi projeler için verilen kararlardır.

Doğrudan ÇED’e tâbi projeler veya 2 sayılı listede yer alıp da Bakanlık tarafından “ÇED Gereklidir” kararı verilen projeler için ÇED Raporu hazırlanması zorunludur. ÇED’e tâbi olacak proje sahibi gerçek veya tüzel kişiler başvuru dosyası ve ÇED Raporunu kendileri hazırlamak veya Yeterlik Tebliği çerçevesinde Bakanlık tarafından yetkilendirilmiş kurum veya kuruluşlara hazırlatmakla yükümlüdürler.

ÇED başvuru dosyası Yönetmelik Ek 3’te yer alan genel formata göre hazırlanarak Bakanlığa sunulur. Bakanlık tarafından ilgili kamu kurum ve kuruluş temsilcileri, Bakanlık yetkilileri, proje sahibi ve Bakanlıkça yetki verilmiş kurum ve kuruluşlardan oluşan bir komisyon kurulur. Bu komisyonun görevi proje için verilecek ÇED raporu özel formatının kapsamını belirlemek ve hazırlanacak olan ÇED raporunu inceleyip değerlendirmektir. Özel formatın belirlenmesinin nedeni, genel formatın her projenin spesifik koşullarını tek tip biçimde karşılayamayacak olmasıdır. Bu bakımdan, bir projenin teknik ayrıntılarını ve özgün yapısını yansıtan özel formattır.

Komisyonun oluşturulması ve özel formatın kapsamının belirlenmesinin ardından Bakanlık veya yetkilendirilmesi durumunda Valilik ÇED sürecinin başladığını ve ÇED başvuru dosyasının halkın görüşüne açıldığını uygun araçlarla

halka duyurur. Gerçekleştirilmesi planlanan projeden etkilenen veya etkilenmesi olası olan ilgili halkın görüş ve önerilerini almak üzere halkın katılımı toplantısı Bakanlık tarafından belirlenen yer ve tarihte düzenlenir. Toplantı tarihi dışında da, Valilik tarafından halkın görüş ve önerilerini bildirebileceği süreç için bir zamanlama takvimi duyurularak toplantı sonrasında halkın görüş ve önerilerinin pekişmesi ve daha sağlıklı bir biçimde iletilebilmesi imkânı verilmiştir.

Komisyon üyesi kurum ve kuruluşlar ile halktan gelen görüş ve öneriler doğrultusunda Bakanlık tarafından özel format hazırlanır. Komisyon tarafından belirlenen özel format ÇED raporunu hazırlayacak kurum veya kuruluşa verildikten sonra bu kurum veya kuruluş on iki ay içinde ÇED raporunu Bakanlığa sunmak zorundadır. Bu süreye altı ay daha uzatılabilir. Söz konusu sürelerin aşılması durumunda ÇED süreci sona erer.

Halkın görüşlerinin de yer aldığı ve yetkili kurum veya kuruluşlarca hazırlanan ÇED raporu Bakanlığa sunulur. Bakanlık, rapor hakkındaki ön inceleme kararını beş gün içinde verir. Raporun özel formata uygun olmadığı ve/veya belirlenen çalışma grubunca hazırlanmadığı anlaşıldığı takdirde ÇED raporu yetkili kurum veya kuruluşa iade edilerek, bu tarihten itibaren bir ay içerisinde düzeltmelerin yapılması ve raporun Bakanlığa yeniden sunulması istenir. Bu süre içerisinde rapor teslim edilmez veya yapılan düzeltmelerin yeterli görülmemesi durumunda ÇED süreci sonlandırılır.

Yönetmelikteki koşulları sağlayan ÇED raporu, komisyon üyelerine gönderilir. Komisyon bu kez inceleme ve değerlendirme toplantısı yapmak üzere bir araya gelir. Bu aşamada yine halkın görüşünü almak üzere rapor uygun araçlarla kamuoyuyla paylaşılır. Valiliğe bildirilen görüşler Bakanlığa iletilir ve komisyon tarafından dikkate alınarak yetkili kurum veya kuruluşlar tarafından ÇED raporuna yansıtılır. İnceleme ve değerlendirme toplantısını gerçekleştiren komisyon proje hakkında yerinde inceleme, analiz yaptırma, ek evrak ve bilgi isteme yetkisine sahiptir. Bu taleplerin karşılanmaması durumunda ÇED süreci durdurulabilir. Elde edilen bilgiler ışığında ÇED raporunda düzeltme istenmesi durumunda eksiklikler en geç on iki ay ve buna ek olarak verilebilecek altı ay içerisinde giderilerek ÇED raporu tamamlanır.

Eksiklik saptanmayan veya eksiklikleri giderilen ÇED raporu komisyon tarafından inceleme ve değerlendirme toplantısında değerlendirilir. Bu aşamada raporun ve eklerinin yeterli ve uygun olup olmadığı; proje ayrıntılarının yeterli düzeyde veri, bilgi ve belgeye dayandırılıp dayandırılmadığı; çevreye olası etkilerin kapsamlı bir şekilde değerlendirilip değerlendirilmediği; olası olumsuz çevresel etkiler için gerekli önlemlerin alınıp alınmadığı; halkın katılımı toplantısında görüş veya önerilerin dikkate alınıp alınmadığı incelenir ve değerlendirilir.

Komisyon tarafından nihai şekli verilen rapor, toplantı bitimini takiben on gün içerisinde yetkili kurum veya kuruluş tarafından Bakanlığa sunulur. Bakanlık tarafından eksiklik saptanması durumunda doksan gün içerisinde bu eksikliklerin giderilmesi için yetkili kurum veya kuruluşa rapor iade edilir. Bu süre içerisinde teslim edilmeyen raporların ÇED süreci sonlandırılır.

Nihai ÇED raporu yine halkın görüş ve önerilerini almak üzere Bakanlık veya Valilik tarafından on gün süreyle görüşe açılır. Halkın görüşlerini de dikkate alarak Bakanlık veya Valilik söz konusu projeye ilişkin ÇED Olumlu veya ÇED Olumsuz kararı verir. Hakkında ÇED Olumsuz kararı verilen projeler, çevre üzerindeki olası olumsuz etkileri nedeniyle gerçekleştirilmesinde çevre açısından sakınca görülen projelerdir. Bu projelerin konu olduğu yatırımlar gerçekleştirilemez. ÇED Olumlu kararı verilen projeler için yedi yıl içerisinde yatırıma başlanması gerekmektedir; başlanmadığı takdirde bu projeler için ÇED süreci yeniden başlatılmaktadır.

Yönetmeliğin Ek 2 listesinde yer alan projeler için önce ÇED sürecinin gerekli olup olmadığının belirlendiği seçme eleme kriterleri uygulanır. Bu tür projeler için, yetkili kurum veya kuruluşlar tarafından proje tanıtım dosyası hazırlanır. Bakanlık kendisine sunulan tanıtım dosyasını Yönetmeliğin 4 sayılı ekinde yer alan kriterler çerçevesinde beş gün içerisinde değerlendirir. Eksiklikleri bulunan dosyanın ikmal edilmesi için altı aylık süre verilir.

Bakanlık, gerekli görmesi durumunda yetkili kurum veya kuruluştan kapsamlı bilgi vermesini, araç ve gereç sağlamasını, analiz, deney ve ölçümler yaptırmasını veya diğer yetkili kurum veya kuruluşlardan görüş vermelerini isteyebilir. Bu bilgiler ışığında Bakanlık on beş gün içinde inceleme ve değerlendirmelerini tamamlayarak, beş gün içinde proje hakkında “ÇED Gereklidir” veya “ÇED Gerekli Değildir” kararını verir. “ÇED Gerekli Değildir” kararı verilen projeler için beş yıl içinde yatırıma başlanmaması durumunda bu karar geçersiz sayılır. “ÇED Gereklidir” kararı verilen projeler içinse bir yıl içerisinde ÇED’e tâbi projeler için yukarıda yer verilen süreç başlatılır.

“ÇED Olumlu” veya “ÇED Gerekli Değildir” kararı verilen projeler için Bakanlık tarafından izleme ve kontrol süreci başlatılır. Bu süreçte nihai ÇED raporu veya proje tanıtım dosyasındaki yükümlülüklerin yerine getirilmesi gözetilir. Bu aşamada Bakanlık veya Valiliklere proje yatırım, iş ve işlemlerini durdurma yetkisi tanınmıştır. “ÇED Olumlu” kararı alınmadan başlanan faaliyetler Bakanlık tarafından, “ÇED Gerekli Değildir” kararı alınmadan başlanan faaliyetler ise mahallin en büyük mülki idare amiri tarafından süresiz durdurulabilir. Bu projeler için “ÇED Olumlu” veya “ÇED Gerekli Değildir” kararı alınmazsa faaliyet alanı eski durumuna döndürülmek zorundadır. Ayrıca, söz konusu kararlara sahip olup da nihai ÇED raporu veya proje tanıtım dosyasındaki yükümlülüklere uymayan projeler için Bakanlık veya yetkilendirilmesi durumunda Valilik tarafından bir defaya özel ve bir yılı aşmamak üzere yükümlülükler uymunun sağlanması için süre verilir. Bu süre sonunda yükümlülükler uylmazsa yatırım durdurularak Çevre Kanunu yaptırım ve ceza hükümleri uygulanır.

3.2. 8 Nisan 2017 Tarihli SÇD Yönetmeliği

Çevre Kanununda yer almasına rağmen, SÇD Yönetmeliği otuz dört yıl sonra mevzuata girmiştir. Yönetmelik, plan ve programların yalnızca çevre üzerindeki etkileri değil aynı zamanda sağlık üzerindeki etkilerini de değerlendirme kapsamına almaktadır. Yönetmeliğe göre, hazırlanıp kabul edilecek bu plan veya programlar özel değil kamusal nitelik taşımaktadır. İstişare toplantısı, kapsam belirleme toplantısı, taslak SÇD raporunun duyurulması, Bakanlık incelemesi ve bilgilendirme ve izleme programında ilgili plan veya programın çevreye ek olarak sağlık üzerindeki etkileri tartışılmakta veya söz konusu toplantılara sağlık kurum veya kuruluş yetkililerinin de iştiraki sağlanmaktadır. Bu açıdan, ÇED Yönetmeliği’nden farklı olarak, SÇD’de sağlık unsurunun da sürece eklendiği görülmektedir.

Yönetmelikte SÇD “Bu Yönetmeliğin kapsamında yer alan sektörler için kamu kurum / kuruluşlarınca hazırlanacak onaya/kabule tabi plan / programların planlama / programlama sürecinin başlangıcından itibaren, çevresel değerlerin plan/programa onayından/kabulünden önce entegre edilmesini sağlamak, plan/programın olası olumsuz çevresel etkilerini en aza indirmek, olumlu etkilerini de en üst düzeye çıkarmak ve karar vericilere yardımcı olmak üzere katılımcı bir yaklaşımla sürdürülen ve yazılı bir raporu da içeren çevresel değerlendirme çalışmaları” olarak tanımlanmıştır. Hangi plan veya programların SÇD’ye tâbi olup olmadığı Yönetmeliğin Ek 1 listesinde sayılmış, yetkili kurum ise tanımlar kısmında açıklanmıştır. Bu doğrultuda, örneğin, büyükşehir olmayan bir ilin çevre düzeni planının hazırlanmasına karar verildiği an SÇD süreci de başlamış olacak ve çevre düzeni planını yapmaktan sorumlu o ilin il özel idaresi aynı zamanda SÇD çalışmalarını da yürütecektir.

SÇD süreci ilgili plan veya programın SÇD’ye tâbi olup olmadığı belirlenmesiyle başlar. Ardından, tıpkı ÇED sürecinde olduğu gibi kapsam belirleme aşamasına geçilir. Kapsam belirleme toplantısında yetkili kurum, Bakanlık, çevre ve sağlıkla ilgili kuruluşlar, üniversiteler, meslek odaları ve çevre ve sağlıkla ilgili sivil toplum kuruluşları gibi kurum veya kuruluşların temsilcileri katılır. Bu aşamadan sonra yetkili kurum tarafından çevre ve sağlıkla ilgili kurum veya kuruluşlar ile halkın katılımından oluşan istişare toplantısı gerçekleştirilir.

Hazırlanan taslak SÇD raporu yetkili kurum tarafından otuz gün boyunca uygun araçlarla duyurulur ve Bakanlık tarafından kalite ve kontrol sürecine tâbi tutulur. Bu görüş ve bilgilendirmeler doğrultusunda yetkili kurum SÇD Raporunu da içerecek şekilde söz konusu plan veya programı karara bağlayarak Bakanlığa gönderir.

Bakanlık otuz gün içerisinde, ÇED sürecinde olduğu gibi; proje ayrıntılarının yeterli düzeyde veri, bilgi ve belgeye dayandırılıp dayandırılmadığı; çevreye olası etkilerin kapsamlı bir şekilde değerlendirilip değerlendirilmediği; olası olumsuz çevresel etkiler için gerekli önlemlerin alınıp alınmadığı; istişare toplantısında görüş veya önerilerin dikkate alınıp alınmadığı hususlarını inceler ve değerlendirir. Giderilmesi istenen eksiklikler yetkili kuruma bildirilir ve SÇD raporundaki bu eksiklikler giderilmeden ilgili plan veya programlar onaylanmamalıdır. Bu düzeltmelerden sonra nihai SÇD raporu internet aracılığıyla halka ve kurumlara bildirilir.

Yetkili kurum nihai SÇD raporu sonuçlarını, çevresel ve sağlığa ilişkin kurum veya kuruluşlar ile halkın görüşlerini ve Bakanlığın bildirimlerini dikkate alarak SÇD’ye konu plan veya programda gerektiği değişiklik yaparak kabul eder veya onaylar.

SÇD süreci nihai raporun tamamlanmasından ve ilgili plan veya programın onaylanmasından sonra da izleme programıyla sürmektedir. İzleme programı yetkili kurum tarafından Bakanlıkla ortaklaşa kararlaştırılan süre ve kapsam doğrultusunda plan veya programın uygulanması aşamasında ortaya çıkabilecek önemli olumsuz çevresel etkilerin en kısa sürede belirlenmesi ve bu etkilere karşı en kısa sürede çözüm üretilmesi amacıyla hazırlanan bir

rapordur. Böylece, SÇD süreci uzun soluklu kılınarak olası çevresel etkiler ÇED'e göre daha uzun süre izlenebilecektir.

Yönetmeliğin Geçici 1'inci maddesi yürürlük tarihinden önce onaylanmış veya yürürlüğe girmiş plan veya programlara bu Yönetmeliğin uygulanmayacağını hüküm altına almıştır. Dolayısıyla, bölge planı, çevre düzeni planı, kırsal kalkınma programları, Türkiye Sanayi Stratejisi ve benzeri plan veya programlar eğer bu Yönetmelik yürürlük tarihinden önce onaylanmış veya yürürlüğe girdiyse Yönetmelik hükümlerin tâbi olmayacaktır.

3.3. Yeterlik Tebliği

18 Aralık 2009 tarihli Resmi Gazetede yayımlanan Yeterlik Belgesi Tebliği, ÇED Raporunu hazırlayacak kurum ve kuruluşlarda aranacak koşullar ve Yeterlik Belgesini verecek Komisyon hakkındaki düzenlemeleri içermektedir. ÇED Yönetmeliğinin 26'ncı maddesine dayanılarak çıkarılan Tebliğ'de yeterlik belgesi Çevresel Etki Değerlendirmesi Başvuru Dosyası, Çevresel Etki Değerlendirmesi Raporu ve Proje Tanıtım Dosyası hazırlamak için gerekli şartları taşıyan kurum/kuruluşlara Bakanlıkça verilen belgeyi; komisyon ise yeterlik belgesi ile ilgili başvuruları incelemek, yeterlik belgesi verilip verilmeyeceğine karar vermek, yeterlik belgelerini vize etmek veya iptal etmek veya askıya almak üzere Genel Müdürlükçe oluşturulacak komisyonu ifade etmektedir.

Yeterlik Belgesi alacak kurum ve kuruluşların sağlaması gereken koşullardan ilki kamu veya özel sektörde mesleği ile ilgili olarak en az üç yıl çalışmış üç adet Raporun hazırlanmasında yer almış veya üç adet raporun ÇED inceleme değerlendirme komisyonunda görev almış veya üç adet rapora ait faaliyetin izleme kontrolünde bulunmuş veya on beş adet ÇED uygulanmasının gerekli olup olmadığının belirlenmesi amacıyla hazırlanan dosya olan PTD hazırlanmasında yer almış bir çevre mühendisini sürekli olarak istihdam etmeleridir, Tebliğ'de yeterlik belgesi almak isteyen kurum veya kuruluşların istihdam edecekleri personele ilişkin ayrıntılı bilgi de verilmiştir. Yine yukarıdaki belirtilen hususlarda görev almış ve farklı mezuniyet grubundan olmak kaydıyla mühendislik veya mimarlık fakülteleri mezunları, fakülte, akademi veya dört yıllık yüksekokul veya fen-edebiyat fakültelerinin; fizik, kimya, matematik, istatistik, biyoloji bölümleri ile ziraat, peyzaj mimarlığı, jeoloji, hidrojeoloji, zooloji lisans veya mühendislik mezunları ile dört yıllık yüksekokulların; arkeoloji, veteriner hekim, kamu yönetimi, uluslararası ilişkiler, çalışma ekonomisi ve endüstri ilişkileri, işletme, ekonomi, maliye, hukuk, iktisat, ekonometri, sosyoloji bölümleri mezunlarından iki personeli sürekli olarak istihdam koşulu yer almaktadır.

c) (a) ve (b) bentlerinde belirtilen meslek dallarından; Raporu hazırlayacak kurum/kuruluşların Raporunun hazırlanması, incelenmesi veya denetiminde en az üç yıl çalışmış bir personeli rapor koordinatörü olarak ÇED sürecinde görevlendirmeleri, gerekmektedir.

Tebliğ, ÇED Raporu hazırlayacak kurum ve kuruluşlar için sıkı denetim getirmiştir. Zira Yeterlik Belgesi alınması için yerine getirilmesi gereken koşullar da bu belgeyi almayı zorlaştırmaktadır. Ülkemizde bu koşulları yerine getirerek Yeterlik Belgesine sahip olmuş kuruluşların yeterlik belgesi iptal edilenler düşüldükten sonraki sayısı 31.05.2005 tarihi itibarıyla 63 iken (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2005), 18.01.2018 tarihi itibarıyla bu sayı 295'e yükselmiştir (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2018).

3.4. ÇED ve SÇD'nin Genel Durumu

AB'nin 2014/52/EU Yönergesiyle değiştirilen 2011/92/EU sayılı Bazı Kamusal ve Özel Projelerin Çevre Üzerindeki Etkilerinin Değerlendirilmesi Hakkında Yönergesi (The European Parliament and The Council of European Union, 2014) metni ve ekleriyle karşılaştırıldığında, Türkiye'nin ÇED'e ilişkin yükümlülüklerinin yerine getirildiği görülmektedir. Doğrudan ÇED'e tâbi projelerin belirlendiği listede metal endüstrisi, su yolları, limanlar ve tersaneler, su aktarma ile kâğıt üretim tesislerine ilişkin kıstaslar AB Yönergesi'ne göre daha kapsamlıdır. Hidroelektrik santralleri, jeotermal kaynağın çıkartılması ve kullanılması ile elektrik enerjisi iletim hatları inşası projeleri ilgili Yönerge'de seçme – eleme kıstaslarına tâbi projelerin yer aldığı Ek 2'de yer almasına rağmen, Türkiye'deki ÇED Yönetmeliği'nde doğrudan ÇED'e tâbi projeler arasındadır. Seçme – eleme kıstasları uygulanacak projeler listesi Türkiye'deki ÇED Yönetmeliği'nde daha ayrıntılı ve spesifik nicelikler taşımaktayken, AB'nin ÇED Yönergesi'nden daha belirli ve katı kurallar taşıdığı söylenebilir.

AB'nin SÇD Yönergesi de Türkiye'deki SÇD Yönetmeliği'yle benzer nitelikte, planlama veya programlama düzeyindeki çevresel değerlendirme sürecinin kabul edilmesinin çevreyi karar alma sürecine katma amacı

taşımaktadır. Duyarlı yörelerin dikkate alınması, SÇD raporu hazırlama gerekliliği, çevreyle ilgili kurum veya kuruluş veya sivil toplum kuruluşlarının bilgilendirilmesi genel benzerlikler arasındadır.

AB, SÇD sürecine tâbi olan plan veya programların genel çerçevesini çizerken, Türkiye SÇD Yönetmeliğinin eki bu plan veya programları teker teker saymış; Bakanlık tarafından SÇD'ye konu olabilecek diğer plan veya programların eleme yöntemiyle belirleneceği ifade edilmiştir. AB bu tür durumlarda plan veya program bazında belirleme ya da plan veya programların spesifik olarak belirlenmesi yöntemlerini seçimlik olarak sunmuştur. Her iki metinde de eleme yöntemine konu plan veya programlar olmakla birlikte, SÇD'ye genel anlamda tâbiyet Türkiye'de SÇD Yönetmeliği'nin 1'inci ekinde belirtildiği üzere spesifik olarak belirlenerek bu plan veya programlar teker teker sayılmıştır. Ulusal savunma, sivil savunma ve mali ve bütçeye ilişkin plan veya programlar her iki metinde de SÇD kapsamı dışında tutulmuştur.

Hem Türkiye SÇD Yönetmeliği hem de AB SÇD Yönergesi bu çalışmalar sonunda bir rapor hazırlanması gereği üzerinde durmuş olup, raporun içeriği hakkında iki metin arasında tam uyum söz konusudur.

SÇD sürecinde ilgili kurum veya kuruluşlarla istişare hususunda AB, SÇD'ye konu plan veya programın da tartışılmasını zorunlu tutarken, Türkiye'de sadece SÇD istişare toplantısına konu olmaktadır. AB'nin uluslar üstü bir örgütlenme olmasının sonucunda SÇD Yönergesinde sınır ötesi istişare yer almakta iken, Türkiye'de ulusal sınırları aşan plan veya programların bu özelliği göz ardı edilmiştir. Ancak, halkın katılımı AB Yönergesi'nde yer almazken, Türkiye'deki uygulamada SÇD için de halkın katılımı zorunluluğu getirilmiş olup, AB mevzuatının ilerisinde bir uygulama olmuştur.

Plan ve programların çevre üzerindeki olası önemli etkilerinin izlenmesi, bu etkilerin en kısa sürede belirlenmesi ve öngörülemeyen olumsuz etkilerin erken evrelerinde teşhis edilmesi bakımından AB ile tam uyum sağlanmış, buna ek olarak bir izleme programı oluşturulması da Türkiye SÇD Yönetmeliği'nde ayrıca bir zorunluluk haline getirilmiştir.

Eleme yöntemi uygulanacak plan ve programların belirlenmesine yönelik kıstaslarda Türkiye'deki SÇD Yönetmeliğine sınır aşan etkiler ile sürdürülebilir kalkınmanın desteklenmesi amacıyla çevresel etmenlerin plan veya programlarla bütünleştirilmesi yer almazken, AB uygulamasından farklı olarak orman ekosistemine etkiler de eleme yöntemi kıstaslarına dâhil edilmiştir.

AB'ye uyum açısından ÇED ve SÇD konusunda Türkiye'nin ilgili mevzuatının gereklilikleri karşıladığı ve bazı teknik ayrıntılarda Birlik düzenlemelerinin de ötesinde olduğu söylenebilir.

Proje, plan veya programlardan bazılarının çevre üzerindeki etkilerinin ÇED ve SÇD süreci sonrası bir zaman diliminde ortaya çıkabilme olasılığı Türkiye'deki mevzuatta dikkate alınmıştır. Bu doğrultuda, literatürdeki aşamalara ek olarak izleme ve kontrol aşamalarının da bir ÇED ve SÇD sürecinde bir zorunluluk durumuna getirilmesi olumlu bir uygulamadır.

Hukuki ihtilaflar bakımından Türkiye'de yüksek yargıya yansımış çok sayıda başvuru olduğu söylenemez. ÇED'e ilişkin kararlar Bakanlık merkez veya taşra örgütlenmesi tarafından gerçekleştirilen birer idari işlem olduklarından dolayı bu kararlara karşı idari yargı yolu açıktır. Türkiye'de ÇED konusunda Danıştay'da açılan temyiz davası sayısı 64'tür (Kazancı, 2018). Bu kararların 7 tanesi "ÇED Gerekli Değildir" kararlarının iptaline, 16 tanesi "ÇED Olumlu" kararının iptaline, 9 tanesi "ÇED Olumlu" veya "ÇED Gerekli Değildir" kararı olmadığı iddiasıyla ihale veya idari işlemin iptaline, 16 tanesi ilgili projenin ÇED kapsamı dışında tutulmasına, 9 tanesi çeşitli nedenlerle ÇED Raporunun iptaline, 1 tanesi ÇED hakkındaki yargı kararının uygulanmamasına, 2 tanesi "ÇED Olumlu" kararının alınmamasına, 4 tanesi ÇED Yönetmelik veya ekinde değişiklik yapılması veya iptali gerektiğine ilişkin davalardır. Yerel mahkeme kararları hakkında bilgiler herhangi bir platformda paylaşılmadığı için inceleme kapsamına alınamamıştır.

Sonuç ve Politika Önerileri

Türkiye literatürdeki bilimsel ÇED ve SÇD yöntemlerini daha kapsamlı olarak mevzuata almış, Avrupa Birliği sürecinin de etkisiyle ÇED ve SÇD konusundaki evrensel yükümlülükleri benimseyerek, gerekli düzenlemeleri yürürlüğe koymuştur. SÇD Yönetmeliğinin ÇED'e göre daha geç yürürlüğe girmesi makro kararlarda çevrenin ön planda yer alamamasına neden olmuştur.

Gerek literatür gerekse AB uygulamalarıyla karşılaştırıldığında, Türkiye ÇED ve SÇD temel mevzuatının halkın katılımını daha artıran bir nitelik taşıdığı ve halkın görüş ve önerilerini bu süreçler tamamlanmaya kadar verebilme imkânı tanınmıştır. Ayrıca, bir proje ÇED'e tâbi olmasa dahi, proje sahibi tarafından ÇED raporu hazırlanması talebi üzerine sürecin başlatılabilmesi de çevre sorunlarına duyarlılığa ilişkin ileri bir uygulamadır.

Türkiye çevrimiçi ÇED uygulamasını başlatmış olup, yeterlik belgesi başvuru ve izleme işlemleri elektronik ortama aktarılmıştır. ÇED Yönetmeliğinin 1 ve 2'nci eklerindeki listelerde yer alan faaliyetlerin ÇED sürecindeki iş ve işlemleri de bu sistem üzerinden gerçekleştirilmektedir.

ÇED işlemlerine karşı Danıştay'da çok sayıda temyiz davası açılmış olduğu söylenemez. Açılan davalardan büyük çoğunluğu ise Bakanlık veya Valiliklerin verdikleri ÇED Olumlu veya ÇED Gerekli Değildir kararlarına karşı olan temyiz davalarıdır. Projelerin ÇED kapsamı dışında tutulması nedeniyle açılan davaların sayısı da yüksek orana sahip olup, bu örnekler Türkiye'de bir şekilde çevresel sorunlara karşı duyarlılığın yerleşmeye başladığını göstermektedir. Genel anlamda Danıştay'ın bu davalarda yerel mahkemelerin kararlarını çevre lehine bozduğu belirlenmiştir.

SÇD Yönetmeliği'nin uygulanmasına ilişkin önemli bir sorun bulunmaktadır. İmar planları planlar hiyerarşisinde çevre düzeni planından sonra gelmektedir. Yönetmeliğe göre; bir çevre düzeni planı bu Yönetmelik hükümlerinden önce yürürlüğe girdiyse, bu plana uygun olarak ama Yönetmelik hükümlerine tâbi olmadan yeni imar planları çevresel etkiler dikkate alınmadan onaylanıp yürürlüğe koyulabilecektir. Çevre sorunlarının başat aktörü olan kentleşme sürecini belirleyen imar planları SÇD'ye tâbi olması gerekirken, bu şekilde kapsam dışı bırakılmış olmaktadır. Bu nedenle, mevcut imar planları ve çevre düzeni planlarının SÇD Yönetmeliği hükümlerine uygun duruma getirilmesi için belirli bir süre içerisinde revizyon işlemine tâbi tutulması gerekmektedir. Aksi durumda, yeni imar planlarının uygulanması ve dolayısıyla gelecekteki kentleşme süreci çevresel açıdan olumsuz etkiler yaratmaya, kapsamlı ve AB mevzuatının ilerisinde bir SÇD sürecine sahip olunmasına rağmen, devam edecektir.

KAYNAKÇA

Bekhechi, M. A., & Mercier, J. R. (2002). *The Legal And Regulatory Framework For Environmental Impact Assessments: A Study of Selected Countries In Sub – Saharan Africa*. Washington: The World Bank.

Biswas, A. K., & Geping, Q. (1987). *Environmental Impact Assessment for Developing Countries (Cilt 19)*. London: The United Nations University,.

Canter, L. W. (1977). *Environmental Impact Assessment*. New York: McGraw - Hill.

Canter, L. W. (1996). *Environmental Impact Assessment (2. b.)*. New York: McGraw - Hill.

Clark, B. D. (1984). *Perspectives On Environmental Impact Assessment: Proceedings Of The Annual Training Courses On Environmental Impact Assessment*. Boston: D. Reidel Pub. Co.

Curi, K. (1985). Çevresel Etki Değerlendirmesine Genel Bir Bakış ve Türkiye'deki Yeri. O. Uslu, A. Müezzinoğlu, & A. Türkman içinde, *Çevre '85 Çevresel Etki Değerlendirmesi*. İzmir: Atatürk Kültür Merkezi.

Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. (2005, Mayıs 31). Yeterlik Belgesi Verilen Kuruluşlar. <http://www.cedgm.gov.tr/firmayeterlik.htm>

Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. (2018, 1 18). Yeterlik Belgesi Verilen Kuruluşlar. Çevresel Etki Değerlendirmesi, İzin ve Denetim Genel Müdürlüğü: <http://eced.csb.gov.tr/ced/jsp/global/firmalar.htm>

Çevresel Etki Değerlendirmesi, İzin ve Denetim Genel Müdürlüğü. (2013). *Çevresel Etki Değerlendirmesi: Etkiler - Önlemler*. Ankara: Çevre ve Şehircilik Bakanlığı.

Erickson, P. (1994). *A Practical Guide To Environmental Impact Assessment*. London: Academic Press Inc.

Jain, R. K., Urban, L. V., & Stacey, G. S. (1977). *Environmental Impact Analysis: A New Dimension in Decision Making*. New York: Van Nostrand Reinhold.

Kazancı. (2018, Ocak 29). Danıştay Kararları. Kazancı İçtihat Bilgi Bankası: <http://www.kazanci.com/kho2/ibb/giris.htm>

Marriott, B. B. (1997). Practical Guide to Environmental Impact Assessment. New York: McGraw Hill.

Ortolano, L. (2008). Policy-Level Strategic Environmental Assessments: Process Integration and Incentives of Policy Proponents. K. Ahmed, & E. Sanchez-Triana içinde, Strategic Environmental Assessment for Policies (s. 11-36). Washington: The World Bank.

Özer, A. Ö., Arapkirlioğlu, K., & Erol, C. (1996). Plâncı Gözüyle Sürdürülebilir Kalkınma, Çevre ve Çevresel Etki Değerlendirmesi. Ankara: TMMOB Şehir Plancıları Odası.

Salihoğlu, I. (1991). Çevresel Etki Değerlendirmesi. Çevresel Etki Değerlendirmesi Semineri. Ankara: DSİ Genel Müdürlüğü Basımevi.

T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. (2018, Ocak 29). ÇED Uygulamaları. ÇED İzin ve Denetim Genel Müdürlüğü: <http://ced.csb.gov.tr/ced-uygulamaları-i-82207>

The European Parliament and The Council of European Union. (2014, April 25). Directive 2011/92/EU on the assessment of the effects of certain public and private projects on the environment. Informal consolidated version: http://ec.europa.eu/environment/eia/pdf/EIA_Directive_informal.pdf

The European Parliament and The Council of The European Union. (2001, July 21). Directive 2001/42/EC on the assessment of the effects of certain plans and programmes on the environment. Official Journal of the European Communities: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32001L0042>

The World Bank. (1991). Environmental Assessment Sourcebook: Policies, Procedures and Cross – Sectoral Issues (Cilt I). Washington: The World Bank.

UNEP. (1996). Environmental Impact Assessment: Issues, Trends And Practice. Nairobi: United Nations Environment Programme.

Uslu, O. (1996). Çevresel Etki Değerlendirmesi (Cilt 111). Ankara: Türkiye Çevre Vakfı Yayınları.

Kent Akademisi